

John POLKINGHORNE, *Vjera u Boga u doba znanosti*,
prev. Miroslav Furić, (izv. *Belief in God in an Age of
Science*, Yale University Press; 2. popr. izd., 2003.), Split,
Verbum, 2019, 168 str.

Stipe Kutleša

stipekutlesa1@gmail.com

Tema odnosa znanosti i religije je, to ne treba posebno ni isticati, vrlo aktualna u svijetu, a sve više i kod nas. Knjiga Johna Polkinghornea *Vjera u Boga u doba znanosti* i jedan je od doprinosa raspravama o odnosu tih dvaju područja ljudskog interesa. Knjigu je u hrvatskom prijevodu prof. emer. Miroslava Furića objavila nakladnička kuća Verbum. Knjiga postavlja mnoga pitanja i pokušava odgovoriti na njih, a središnja je tema mogu li se znanosti i religija uskladiti ili se međusobno isključuju. Pitanje se može postaviti i na još radikalniji način: Je li moguće, i kako to opravdati, da znanstvenik može biti ujedno vjernik i to u naše doba nazvano i dobom znanosti?

John Polkinghorne je engleski teorijski fizičar koji je bio direktor Queen's Collegea na Sveučilištu u Cambridgeu gdje je predavao matematičku fiziku. Kasnije je postao svećenik Anglikanske crkve i teolog koji se najviše istakao pišući djela o odnosu znanosti i vjere. Za taj svoj rad dobio je i poznatu Templetonovu nagradu (2002).

Kako autor navodi u predgovoru svoje knjige *Vjera u Boga u doba znanosti*, u posljednje se vrijeme sve više zapažaju rasprave koje se tiču graničnih područja znanosti i teologije. Na pitanje što danas znači vjerovati u Boga postoje različiti odgovori ne samo od strane znanstvenika nego i pojedine religije daju različite odgovore. Znanost dolazi do graničnih situacija koje nisu samo znanstvene nego prelaze u filozofska i teološka pitanja. Polkinghorne kao kršćanin daje odgovor iz svoje vjere, tj. s pozicije anglikanske inačice kršćanstva. Kao znanstvenik, fizičar, ne može u svojoj vjeri zanemariti spoznaje fizike. Za njega nije svaki događaj u fizičkom svijetu posve očigledan znak nama ljudima da je Bog onaj koji je stvorio neki događaj i da njime upravlja. Bog »Stvoritelj je ipak suptilniji od toga« (str. 15). Znakovi Božje prisutnosti najjasnije se vide, za Polkinghorna, u dvije stvari: u svemiru i čovjeku. Svemir kakvim ga danas poznajemo upućuje na to da se znakovi Božje prisutnosti u svemiru očituju u neizmjernom prostornom prostranstvu i vremenskoj starosti od oko petnaest

milijardi godina. S druge strane čovjek kao biće drugi je indikator Božje prisutnosti. Mogli bismo parafrazirati Immanuela Kanta i kazati da zvjezdano nebo nad nama i moralni zakon u nama ukazuju na Boga. Samo Polkinghorne ima više znanstvenih argumenata za tu tvrdnju od Kanta, pogotovo s obzirom na svemir. Prema tome, za Polkinghorna »je temeljni sadržaj vjerovanja u Boga da iza povijesti svemira postoje Um i Svrha i da je onaj Jedan čija je prisutnost skrivena velom vrijedan obožavanja i temelj je nade« (str. 15).

Znakovi Uma u svemiru jasno su vidljivi po tome što u fizičkim procesima mikrosvijeta i makrosvijeta postoji čudesan red koji se izražava matematičkim strukturama tako da je Polkinghorne uvjeren da su se i britanski fizičar i nobelovac Paul Dirac, poznat između ostalog i po ideji antimaterije, i Albert Einstein, tvorac teorije relativnosti, u svojim velikim otkrićima susretali s božanskim. Ali i drugi veliki znanstvenici. Neki su znanstvenici danas skloni u zakonima fizike čitati Božji Um. Iako to može biti znak čežnje za Bogom, ali i pretencioznosti i prepotentnosti u mišljenju da se ljudskim sredstvima može dosegnuti Božji Um, taj Um nadilazi i čovjeka i znanost. Stoga Polkinghorne izričito kaže: »Božji Um je daleko veći od onoga što će fizika ikada otkriti« (str. 18).

Tragove Svrhe nalazimo u tzv. finoj usklađenosti svemira ili antropskom načelu iz kojega mnogi znanstvenici zaključuju da Bog stvarno postoji. To načelo, pojednostavljeno kazano, govori o tome da su svi prirodni zakonu »ugodeni« tako da služe čovjeku (antroposu). Svemir, kao i živi organizmi na Zemlji, daleko je složeniji nego što se mislilo; svemir nije statičan nego ima svoju povijest i razvija se. Taj razvoj vodi prema čovjeku. Jedan svemir i svijet nije ništa drugo nego izraz božanske svrhe. Protivnici te ideje, da bi odbacili Boga kao Stvoritelja, uveli su danas popularnu ideju multiverzuma ili mnoštvo svemira koji su međusobno različiti i samo u jednom od njih postoje uvjeti za razvoj čovjeka. Problem Boga kao nepotrebnog time nije riješen jer Bog može stvoriti jedan, ali i mnoštvo svemira. Zato Polkinghorne upućuje kritiku Richardu Dawkinsu i onima koji u kozmičkoj povijesti ne nalaze nikakva smisla. Sva ta njihova uvjerenja, točnije vjera nije plod nikakva znanstvenog istraživanja nego njihovih ateističkih i scijentističkih religija. Prigovara mu i zbog pretjeranog stava o objektivizmu znanosti i odbacivanju subjektivnoga kao izvora znanja. »Iako znanost daje svoje argumente i zaključke pod krinkom objektivnog prikaza, njezina je metoda suptilnija i ovisi o osobnoj procjeni« (str. 29). Apsolutna dosljednost u znanosti nije moguća, što je pokazao Kurt Gödel u najstrožoj od svih znanosti, matematici.

Polkinghorne se u knjizi ne osvrće samo na znanstveno tumačenje postanka svemira nego i na teološko. Stvaranjem svijeta Bog je samoograničio svoju božansku moć iz slobode i ljubavi i tako učinio da bude i nešto drugo, osim njega, tj. svijet. Svijet je, dakle, dar Božji. Prigovor da u svijetu ima zla i da zbog toga ne može biti da ga je stvorio Bog, ako je on dobar, Polkinghorne odgovara da je ljudska sloboda cijena mogućeg postojanja zla u svijetu. Nije zlo po Božjoj

volji, ali je Bog radi slobode ljudima ostavio prostor da budu ono što jesu i da o tome slobodno odlučuju. Ukratko, zaključak je prvog poglavlja knjige da teizam najbolje objašnjava realnosti jer on ne uključuje samo objašnjenje da se i kako se stvari događaju nego i zašto se događaju, a to znači da daje objašnjenje smisla. To znanost ne može dati.

U drugom poglavlju, *Naći istinu: usporedba znanosti i religije*, Polkinghorne uspoređuje znanstvenu i teološku metodu s uvjerenjem da postoji analogija načina kako znanost i teologija dolaze do svojih vjerovanja. Postavljajući epistemološka pitanja polazi od toga da se epistemologija može izgraditi polazeći od toga kako mi stvarno stječemo svoje znanje o svijetu i nama samima. Kao primjere navodi jedan znanstveni i jedan teološki slučaj: priroda svjetlosti u fizici i kristološke rasprave u počecima kršćanstva.

Nije potrebno isticati da se u naše doba teologija nije pokazala uspješnom kao prirodna znanost. Iz toga se ne smije izvoditi zaključak o važnosti jedne i druge znanosti. Razlozi za to su različitost »predmeta« istraživanja i načina govora, odnosno jezika. Fizički svijet, kao predmet znanosti, otvoren je istraživanju i našoj manipulaciji njime, a Bog nam je neuhvatljiv za istraživanje; on nas nadilazi i on je tajna. Da bi opisala prirodni svijet znanost se služi jezikom matematike, a teologija jedva da ima prikladne riječi da opiše misterij božanske naravi. Uz svu različitost znanosti i teologije cilj im je isti, a to je pitanje istine.

U trećem poglavlju naslovljenom *Djeluje li Bog u fizičkomu svijetu?* raspravlja se o raznim prijedlozima ili teorijama o tome kako Bog djeluje u svijetu. Ta je tema od početaka kršćanstva sve do naših dana jednako aktualna. Govoreći o Božjem djelovanju uvijek pred očima imamo način kojim mi djelujemo u svijetu ili kako prirodni zakoni djeluju u svijetu. Dok prirodni zakoni izazivaju uvijek iste učinke, Bog nije nepromjenjiv s obzirom na učinke i posljedice. Kad bi on bio takav onda osobni susret i molitva ne bi imali smisla. No Bog je osoba koja može reagirati uvijek na drugačiji način, a da pritom ne krši svoje vlastite zakone koje je ugradio u prirodni svijet. Bog nije deistički Bog koji se iz svijeta povukao nakon što je stvorio zakone njegova ponašanja nego je teistički Bog, Bog s nama sada i uvijek. Prema deizmu Bog je doduše stvorio svijet, ali djeluje kroz prirodne zakone i njegova prisutnost u svijetu više nije potrebna. Takav je Bog pasivan Bog. Stoga se na teističkog Boga, koji ne samo da je stvorio svijet nego sada i uvijek djeluje u svijetu, ne može primijeniti deterministički pristup u njegovu djelovanju u svijetu. Kvantna teorija i teorija determinističkog kaosa, kao nedeterminističke teorije, navode na zaključak da stvari nisu posve određene nego su određene s nekom vjerojatnošću, što ostavlja prostor slobodi.

Božje djelovanje se ne iscrpljuje samo tako da on ravna svemirom održavajući ga u postojanju nego Bog djeluje i na ljudske duše, ali ne mimo tijela jer smo mi ovdje na Zemlji psihosomatsko jedinstvo. »Bog ne može dodirnuti naše umove, a da istodobno i nerazdvojivo, na neki način, ne dotiče i naše mozgove« (str. 76).

Postoji nekoliko teorija o tome kako Bog djeluje na svijet. Uz već spomenuti deistički pristup Polkinghorne navodi procesnu teologiju, tj. shvaćanje da svijet nije statičan nego da je dinamičan i da svijet čine događaji koji su i »zbiljski entiteti«. Entiteti su slobodni i djeluju jedni na druge. I Bog je entitet koji djeluje na svijet, ali i svijet djeluje na Boga u okviru svjetskoga procesa. S obzirom na postojanje moralnog zla u svijetu, tradicionalna teologija brani Boga tvrdnjom da su ljudi slobodni ne poslušati Boga i da mogu činiti zlo koje, dakle, ne dolazi od Boga nego od ljudi. Što se tiče prirodnog zla (prirodne katastrofe i sl.) procesna teologija tvrdi slično za entitete svijeta koji mogu zanemariti božanski utjecaj na njih. Tako je Bog oslobođen odgovornosti i za moralno i prirodno zlo.

Postoje i zagovornici Božjeg djelovanja preko kvantnih događaja te »uzrokovanja naniže« koje je neka vrsta uzrokovanja od višega prema nižemu (kao npr. ljudski um koji djeluje na dijelove ljudskoga tijela). Polkinghorne ima zamjerki tim načinima tumačenja Božjeg djelovanja. On sam uvodi jedan drugačiji način koji se naziva Bog kao »djelatna informacija«. Ta se ideja pripisuje Polkinghorneu i Arthuru Peacockeu.

Četvrto poglavlje *Trajni dijalog između znanosti i religije* otvara mogućnosti susreta ne samo između znanosti i kršćanske teologije nego i između svjetskih religija. Iako se razgovor među svjetskim religijama čini teškim i neuspješnim, Polkinghorne misli da bi ih njihovi stavovi s obzirom na znanost mogli približiti jedne drugima. U tom je smislu poželjno da se u dijalog znanosti i religija uključe teolozi i drugi znanstvenici iz humanističkih znanosti. On je uvjeren da će se budućnost rasprava o odnosu znanosti i religije prebaciti na biologe, teologe i druge humanističke znanstvenike. Pritom je poželjno slijediti srednji put između uvjerenja u sigurnost spoznaje i relativizma gdje sve može biti istina. Taj srednji put Polkinghorne naziva kritički realizam. On ga zagovara i u slučaju znanosti i teologije i o njemu opširnije govori u petom poglavlju *Kritički realizam u znanosti i teologiji*.

Pitanje koje se u znanosti smije, dapače i mora, postaviti jest: Jesmo li sigurni, i pod kojim uvjetima, da je neka znanstvena teorija istinita? Tako se dolazi do tzv. problema znanstvenog realizma i antirealizma ili instrumentalizma. Polkinghorne je, kao većina prirodoznanstvenika, a možda i većina ljudi, realist, ali ne onaj naivni nego kritički realist. Realizam je, rečeno pojednostavljeno, uvjerenje da vanjski svijet postoji izvan i mimo ljudskog uma i da ga ljudski um može razumjeti. Prema tome, znanstvene teorije o svijetu kažu kakav svijet jest i da svi pojmovi koje znanost koristi odgovaraju zbiljskim entitetima. Varijanta realizma koji se zove »naivni realizam« kaže da stvarnost djeluje na ljudski um tako kao da taj um odražava, kao zrcalo, kakva je stvarnost bez gotovo ikakve uloge ljudskog spoznavatelja. Mnogi znanstvenici, i Polkinghorne, su daleko od takvog realizma. On je, kako sam naglašava, »kritički realist«, a to znači da inzistira ne samo na postojanju vanjske zbilje neovisne o čovjeku, nego da je ljudski um važan čimbenik u oblikovanju takve zbilje ili stvarnosti; ljudski um

je aktivan u procesu percepcije; spoznavatelj je su-stvaratelj istine. Jedan od prigovora realizmu je da su pojmovi znanosti, manje ili više, samo naši instrumenti, pomagala s pomoću kojih objašnjavamo svijet ili predviđamo prirodne pojave, ali ne izričemo istinu o tome kakav svijet jest. Atomi, elektroni, kvarkovi ne moraju postojati da bi kao konceptualna objašnjenja bili korisni. Ako se prirodne znanosti zanimaju samo za ono što nam je neposredno dano, onda nije nerazumljivo zašto su neki znanstvenici 19. stoljeća kao npr. E. Mach, odbacivali atome kao realno postojeće entitete. Polkinghorne, kao kritički realist, kaže da je uvjeren da kvarkovi postoje, iako su nevidljivi jer se po njihovim učincima otkriva da oni postoje.

Primjenjujući realistički stav na teologiju i vjeru, on kaže da isto tako možemo s uvjerenošću tvrditi da Bog također postoji, iako je nevidljiv, ali se očituje po svojim učincima. Kao što nema univerzalne epistemologije u znanosti (Heisenbergove relacije neodređenosti koje ne dopuštaju beskonačan stupanj jasnoće o stvarnosti), tako je nema ni u teologiji, tj. u spoznaji Boga. Osim toga, Bog nije kao svi drugi predmeti koje se spoznaje; da bi ih se spoznalo mora ih se izolirati, a Bog je beskonačan i ne može ga se izolirati. Zato se kaže da je Bog misterij. Pristup Bogu ne može biti znanstven nego misterijski, a to je vjera, a ne znanost. Pritom se razum u spoznaju Boga nikako ne smije posve zanemariti. Ako nas Bog ne vara ni u spoznaji prirodne ni božanske stvarnosti, onda je posve razumno imati pouzdanja u našu racionalnost i inteligibilnost da možemo spoznati i razumjeti iskustva svijeta i Boga. U to su uvjereni i znanstvenici i teolozi.

Šesto, završno i vrlo kratko poglavlje, naslovljeno *Matematički postskript*, stavlja u središte pozornost staro pitanje matematičkih istina.

Knjiga J. Polkinghornea ukazuje na to da novije rasprave o odnosu znanosti i religije idu za tim da je holistički pristup fizičkim procesima, i svijetu općenito, počeo prevladavati nad redukcionizmom, da se znanstvene spoznaje o svemiru i njegovu razvoju sve više povezuju s teološkim shvaćanjem o *creatio continua* (neprekinuto stvaranje), da i znanosti i teologija mogu doprinijeti boljem razumijevanju ne samo vjere nego i fizičkih procesa koji su otvoreni tako da omogućuju i ljudsko i božansko djelovanje. U cjelini knjiga je pisana s uvjerenjem da znanost i teologija nisu u neskladu, u suprotnostima, sukobima i neprijateljstvima, nego to mogu biti putovi zajedničkog traganja za ljudskim znanjem koje je jedno, a ne rascjepkano i podijeljeno.